

SCHMIDT PÉTER

A bécsi Szent István-dóm és a pozsonyi Szent Márton-székesegyház építéstörténeti összehasonlítása

Bevezetés

Tanulmányom célja a középkori Bécs és Pozsony kapcsolatának bemutatása fő templomaik példáján társadalmi, gazdasági és elsősorban építéstörténeti szempontból.¹ A két város között mindössze 60 km a földrajzi távolság, de az említett korszakban fontos választóvonal húzódott közöttük, amely még ma is – megváltozott feltételek mellett – fennáll. Bécs a XII. század közepe óta az osztrák hercegek székhelye volt, egy olyan tartományé, amely a Német-Római Császárság szerves részét képezte. Pozsony csupán egy határváros volt a Magyar Királyság nyugati szélén, még ha fontos katonai-stratégiai, gazdasági és egyházi jelentőséggel is bírt. Az államhatár nem jelentett hermetikusan záró válaszfalat: fontos kereskedelmi és forgalmi utak kapcsolták össze a két települést, elsősorban a Duna, valamint számos szárazföldi út is.² Továbbá etnikailag is hasonlóak voltak, mert lakosságuk főképp németajkú polgárokból állt.

1. A két plébániatemplom alapítása: összehasonlítás a városfejlődés tükrében

1.1. A bécsi Szent István-székesegyház

E plébánia első említése ugyan csupán a XIII. század első feléből ismert (1220), de az úgynevezett „Mauterni cseresz-zódás” kapcsán már 1137-től következtethetünk meglétére, 1147-ben a jelenlegi épület elődjének felszenteléséről esik szó.³ A templom titulusa arra utal, hogy a passauai püspökség alapította: az utóbbinak is Szent István volt a védőszentje. Az épület monumentális méretei arra engednek következtetni, hogy kezdettől fogva reprezentációs célokra szánták.⁴ Mindeneset-

re a Stephanskirche már a XII–XIII. században a város legjelentősebb egyházává vált és az osztrák hercegek a Babenbergek óta arra törekedtek, hogy egy Passautól független, önálló püspökség székhelyévé tegyék.⁵ Ezt a szándékot egészen a XV. századig sikerült az ellenérdekelte passauai püspökségnek keresztülhúznia.

A már említett XII. századi épületet 1230 és 1270 között jelentősen megújították, de két tűzvészben (1258, 1276) súlyosan megsérült. Ebből a második, későromán-koragótikus fázisból származik a nyugati homlokzat legnagyobb része az Óriáskapuval (Riesentor) és a két ún. Pogány-toronnyal (1. kép).⁶ A legjelentősebb bővítésekre a XIV. században került sor, melyek kezdetét az Albert-féle szentély kiépítésének 1304-es megindítása jelentette.⁷

1.2. A pozsonyi Szent Márton-dóm

Pozsony főtemplomának elődje a mostani épülettől nyugatra, a várhegyen állt, és a régészeti ásatások tanúbizonysága szerint állítólag nagymorva eredetű volt.⁸ Ez a vártemplom szolgált a XI. századtól a Szent Megváltó titulusú prépostság székhelyéül.⁹

A XIII. század első negyedében a prépostság átköltözött a városba, és ott átvett egy kisebb méretű Szent Márton templomot, amely valószínűleg a dóm mai területére lokalizálható (2. kép).¹⁰ Erre az épületre átruházták a vártemplom patrocíniumát, de az nem tudta teljesen háttérbe szorítani a templom eredeti védőszentjét.¹¹ Erről az 1234-ben kelt oklevélben először említett plébániáról eddig nem voltak támpontjaink; a 2002–2003 között végzett ásatások után már

1. kép: Stephansdom, a déli Pogány-torony (Heidenturm), Bécs, 13. század. Fotó: Schmidt Péter

2. kép: Szent Márton székesegyház, déli oldal, Pozsony, 14–16. század. Fotó: Schmidt Péter

többet lehet róla tudni.¹² Előtte mindössze néhány töredékesen fennmaradt felirat és koragótikus ablakrész tanúskodott a XIII. századi templomról, valamint egy ugyanebből az időszakból származó csontház alapjai, mely épület közvetlenül a jelenlegi templomhajótól északra állt.¹³

A városba való áttelepedéssel a Szent Márton templom vált Pozsony legfontosabb egyházi intézményévé és egyben az ottani prépostság központjává is.¹⁴ A XIII. század 70-es éveiben a II. Ottokár cseh királlyal vívott határmenti háborúk erősen érintették a várost, 1271-ben leégett a főtemploma is.¹⁵ Az újjáépítést elősegítendő, III. András király 1291-ben számos kiváltságban részesítette a pozsonyi polgárokat.¹⁶

1.3. A templomok fekvésének és alaprajzáinak összehasonlítása
A két épület ebben a tekintetben ellentétes irányú fejlődésen ment keresztül. A Szent István-dóm XII. századi alapítása idején kívül feküdt a római korra visszanyúló városfalon, nem véletlenül: ez a monumentális épület egyszerűen nem fért el a város belsejében.¹⁷ A XIII. század Bécsben a robbanásszerű területi növekedés időszaka volt, melynek következtében a Szent István templom a hercegi székvárosnak nem csupán a szakrális, hanem a tényleges földrajzi központjává is vált.

Ezzel szemben a pozsonyi Szent Márton templom a XIII. század első felében még meglehetősen közel volt a város akkori központjához (Ventúr utca/Ventúrska ul. – Hosszú utca/Panská ul. sarka), amely két fontos távolsági út kereszteződésében volt, és csak a század folyamán bekövetkezett városbővítéssel került Pozsony nyugati peremére.¹⁸

Jelenlegi formájában a két templom hosszaházának alaprajza annyiban hasonló, hogy a középhajót szegélyező mellék-hajók az előbbinél keskenyebbek – bár a Szent István-dóm XIV–XV. században kialakult hajóinál a szélességbeli különbség minimális. Továbbá az utóbbi templomnál a hajó legkeletibb boltszakaszához kétoldalt csatlakozó toronyjak kereszthajót képeznek; a pozsonyi székesegyháznál a kereszt-

hajó teljesen hiányzik. A keresztmetszet viszonylatában is jelentősen eltér egymástól a két épület: a bécsi főtemplom a bazilikális elrendezés jegyeit hordozza – középhajója 6 méterrel magasabb a mellékhajóknál (3. kép) – míg a vele nagyjából egykorú, XV. századi Szent Márton-dóm boltozatai mindhárom hajóban egyforma magasságúak.¹⁹

A szentélyek alaprajzban és építészeti stílusukban egyaránt különböznek. A Szent István-dóm háromhajós, keresztboltozatos szentélye a XIV. század első feléből származik, míg a Szent Márton-székesegyház hálóboltozatos szentélye egyetlen hajóból áll, és a XV. század második feléből való.²⁰

2. Az első XIV. századi párhuzamok

2.1. A két templom építettői

Bécsben már a XIII. század folyamán, de főképpen a XIV. században a polgárság helyzete látványosan megerősödött. Ezt elsősorban az uralkodótól kapott előjogoknak köszönhetette, mint például az 1221. évi városi kiváltságlevélben rögzített árumegállítási jogának, amely révén monopóliumává vált a Magyarországra irányuló dunai kereskedelem.²¹ Ez a következő évszázadokra megalapozta a bécsi polgárság anyagi helyzetét, amely virágkorát különösen a XIII. század második felében, II. Ottokár alatt élte.²² Az ő idejében vették át a polgárok az uralkodótól, mint kegyúrtól a templomépítés költségét, és a templomépület fenntartási kötelezettsége is a városé volt.²³

A XIV. század elején a polgárok mozdították elő az első nagyszabású bővítést, az 1304-ben megkezdett Albert-féle szentély építését, később azonban a névadó II. Albert (1330–1358) vette át a fő kezdeményezést.²⁴ 1334-ben említik első alkalommal a templommester (Kirchenmeister) tisztségét, akinek a feladata a templomnak megajánlott alapítványok és adományok igazgatása volt, valamint a templomépítés jogi ügyeiért és a kézművesek bérezéséért is ő felelt.²⁵ Tehát az uralkodón – aki kegyúr és kezdeményező volt – és az építőmesteren kívül ő volt a legfontosabb személy a dómot illető ügyekben. Feladatkörét a városi alkotmányban is rögzítették, s a tisztséget csak gazdag, tiszteletben álló városatyák viselhették. Még Albert herceg utódjának, IV. Rudolfnak sem sikerült ezt a posztot a polgárságtól elvennie.²⁶

IV. Rudolf nevéhez köthető a nagy déli torony és az új hosszaház alapkövétele, s uralkodása idején illesztették a két szélső kápolnát a nyugati homlokzathoz.²⁷ Az uralkodó célja egy monumentális katedrális létrehozása volt, amely egy püspök méltó székhelye lett volna.²⁸ Halála előtt az 1364. november 18-i keltezésű házirendben fivéreinek előírta az épület befejezését, de öccse III. Albert halála után 1395-ben már nem vették be ezt a tervet a hollenburgi családi szerződésbe.²⁹ Ezután egy meglehetősen nyugtalan időszak következett, melyet számos viszály jellemzett: egyrészt az egyes Habsburg családi ágak, másrészt a herceg és a város között. A további építkezést tehát ismét csaknem kizárólag a bécsi polgárok támogatták.³⁰

Pozsony Bécshez képest csak mintegy hetven évvel később, 1291-ben részesült városi kiváltságlevélben, melyben a király biztosította számára a polgármester és tizenkét esküdt megválasztásának jogát.³¹ A várost felmentették a bor- és vámadó fizetése alól is, és ez megalapozta a polgárság gazdasági megerősödését, valamint számos új betelepülő érkezését is eredményezte.³² Ugyanakkor a kiváltságlevélből a nagyhatalmú káptalanra való tekintettel egyelőre még kimaradt a szabad plébánosválasztás joga – ezt csak az 1302-es megállapodás után sikerült érvényre juttatni.³³

3. kép: Stephansdom, főhajó, Bécs, 15. század. Fotó: Schmidt Péter

Az ezt követő évtizedekben, tehát a XIV. század első felében, miután tisztázódott az egyházi helyzet, a pozsonyi polgárság fokozatosan átvette az építkezési kezdeményezést a dómnál.³⁴ A város polgársága akkortájt még korántsem alkotott egységes szociális és gazdasági réteget. Vezető képviselőit gazdag német polgárok adták, akiknek vagyonát a telekből származó bevételek alapozták meg, valamint messze földre kiterjedő kereskedelmi kapcsolataik, amelyek egészen a mai Dél-Németországig értek.³⁵ Juraj Žary feltételezése szerint egy Jakab nevű kereskedő lehetett a dóm XIV. század második és harmadik évtizedében zajló nagy átépítésének fő kezdeményezője.³⁶ Utóbbi egy nemesi rangra emelt patrícius volt, aki mint többször újraválasztott városi bíró megbízható szövetségese volt Károly Róbert királynak. Ezen kívül ő volt az alapítója Pozsony talán legjelentősebb XIV. századi polgárdinasztiájának, melynek tagjai a káptalanból sem hiányozhattak.³⁷ Fent nevezett Jakab valószínűleg Svábföldről származott és talán a szülőföldjével fennálló kapcsolatokra vezethető vissza a sváb befolyás a dóm eme építési korszakában (ez a déli hosszházfal kettős ablakánál és más egyéb részleteknél mutatkozik).³⁸

Azonos nevű unokája, aki a város részéről 1344-ben és 1348-ban a káptalannal megújította a plébánosválasztásról szóló szerződést, kezdeményezte a Szent Márton templom továbbépítését.³⁹ Ez a II. Jakab elődjéhez hasonlóan többször viselte a városi bírói méltóságot, és 1373-ban bekövetkezett haláláig a város erős emberének számított.⁴⁰ Az ő idejében kapta meg a város a dunai áruszállítás vámmentességi jogát, valamint az árumegállítási jogot is.⁴¹ Ezek következményeképp a pozsonyi polgárok kül- és belföldön kereskedhettek, és a külföldi konkurrencia megkímélte őket.⁴² II. Jakab alatt a templom új részeit az építetők megnövekedett jelentőségének, önbizalmának és reprezentációs szándékának megfelelően dekoratívan és igényesen, a korabeli délnémet gótika jegyeit magán viselő stílusban alakították ki (pl. a hosszház északi oldalának keleti kapuját).⁴³

2.2. Az első építészeti és stílusbeli párhuzamok a két dóm között
A legkorábbi bizonyítható példák a XIV. századra tehetők. A befolyás iránya már ekkor egyértelmű volt: a középkori nagyvárossá növekedett Bécs és annak építőcéhe diktálta az új stílusirányzatokat.⁴⁴

A Stephansdom II. Albert-féle háromhajós szentélyének keletkezése a XIV. század első felére tehető. 1304-ben vásároltak fel a bécsi polgárok egy a helyén állott házat, és két évvel későbből már egy szentélyépítésre szánt alapítvány is ismeretes.⁴⁵

Az akkori modern térképzésnek megfelelően keresztboltozatos csarnokszentélyt emeltek. A boltozatokat karcsú, féloszlopokból és körtetagokból álló pillérek tartják. A szabadon álló pilléreken és a falpilléreken életnagyságnál nagyobb konzolalakok állnak, amelyeket 1330 körül helyeztek el – felettük magasra nyújtott baldachinokkal.⁴⁶ Az első gótikus kiépítési fázis végét jelölte a szentély felszentelése, melyet Albert passauai püspök végzett el 1340. április 23-án.⁴⁷

A Szent Márton-dóm tornyának első emeletén lévő árkádníylás profilja és csúcsíves záródása képezi az első építészeti bizonyítékot a bécsi dómmal fennálló művészeti kapcsolatokról. Ez a plasztikailag markáns, de egyszerűen képezett ív ugyanis a bécsi dóm Albert-féle szentélyének pillérkötegeinek profilírozására emlékeztet.⁴⁸

A bécsi dómszentély kőplasztikáinak is volt stílusbeli lecsapódása a pozsonyi főtemplomon: az északi hosszház keleti

kapuját díszítő, 1340-es évekből származó timpanon (különösen az azon található kis állatábrázolások) művészetileg rokonságban állnak azokkal a szentszobrokkal és konzolokkal, amelyek az északi és középső szentély pálcaín találhatók. A szentélyek zárókövei stilisztikailag szintén közel állnak a pozsonyi timpanonhoz.⁴⁹

3. Michael Knab bécsi építőmester hatása a pozsonyi Szent Márton-dóm építkezéseire

A XIV–XV. század során, a Stephansdom monumentális kiépítésével egyidőben, a bécsi építőcéh szerepe olyannyira megnövekedett, hogy Közép-Európában vezető szerepre tett szert. A XV. században befolyási területéhez tartozott a Magyar Királyság és a közeli Pozsony is.⁵⁰

A szakirodalomban Michael Knab/Chnab néven ismert Mihály mester az első bécsi építőmester, akinek a Szent Márton templomra gyakorolt hatása igazolható.⁵¹ A korabeli források az osztrák herceg építőmestereként, III. Albert (1365–1395) udvari építészeként említik.⁵² Számos épület származik tőle Alsó-Ausztriában és Bécsben, melyek közül a császárváros jelképévé vált déli dómtorony, a Stephansturm terve a legismertebb.⁵³ Pozsonyban állítólag ő szolgáltatta a terveket a székesegyház nyugati részeihez, de ez a feltételezés a művészettörténetírásban korántsem áll minden vita fölé.⁵⁴ Mindenesetre a nyugati tornyot kétoldalt szegélyező, két-szintes kápolnák mintájául a bécsi dóm nyugati része szolgált, jelesen a homlokzat végein elhelyezett két hercegi kápolna, melyeket valószínűleg Knab tervezett.⁵⁵ Olyan részletek, mint a kápolnák külső sarkain egymásra merőlegesen elhelyezett támpillérek – az alaprajzi elrendezés párhuzamától – szintén Bécs irányába mutatnak.⁵⁶ Továbbá a pozsonyi dóm déli kápolnájában alkalmazott vakárkádok szintén Mihály mester művészetére utalnak, mivel ez a motívum úgy a Stephansdómon, mint más neki tulajdonított művön szerepel (pl. a bécsi Maria am Gestade templom főhajójában és a bad deutsch-altenburgi templom szentélyében is).⁵⁷

A Szent Márton-székesegyház külső- és belső falán kőművesjelek találhatók, amelyeket állítólag egy bizonyos Dürnsteini Konrád használt. Utóbbi a bécsi építőcéh tagja volt: többek közt a Stephansdom déli tornyának építésénél is közreműködött és vezető pozícióban valósíthatta meg a bécsi főépítész terveit a későbbi koronázótemplomon.⁵⁸ Pozsonyban halt meg 1420-ban.⁵⁹

A két város között fennállt szoros gazdaságföldrajzi és kulturális kapcsolatok további bizonyítéka még Passau Krisztián és János kőművesek pályafutása. 1439–1440 között mindketten a pozsonyi városi erődítéseken dolgoztak; 1415-ben és 1420-ban még a bécsi dóm építőcéhének kőművessegédeként szerepelnek.⁶⁰

4. A magyar és cseh udvari művészet hatása

A bécsi építőcéhnek a pozsonyi dóm munkálataira gyakorolt domináns szerepe átmenetileg megszakadt a XV. század első felében. A század elején Zsigmond király részt vállalt az építkezés támogatásában, melynek következtében udvari művészetének befolyása felülkerekedett a Szent Márton templom.⁶¹ Az uralkodó a főurakkal vívott harcában rá volt utalva a szabad királyi városokkal kötött szövetségekre: 1405-ben szabad királyi városi rangra emelte Pozsonyt is; később számos más privilégiumot, mint például a címer- és pecséthasználat jogát megadta neki (1436).⁶² Ebben az időszakban kezdett létrejönni a polgárságon belül egy a vállalkozók szűk köréből álló elit-csoportosulás.⁶³

Néhány közvetlen csehországi hatás a cseh Zsófia királyné mesterei révén érte a dómot, aki 1423-tól az 1428-ban bekövetkezett haláláig a városban élt száműzetésben. Jelentős alapítványtevő volt és a templomban síremléket kapott.⁶⁴

Az 1430-as években Zsigmond király érdeklődése ismét felélénkült a Szent Márton templom iránt, s ez az építőtevékenység újbóli fellendülésével járt együtt – a király és a polgárság együttműködött.⁶⁵ Az uralkodó még a székhelyét is áthelyezte Pozsony várába.⁶⁶ Zsigmond uralkodása idején épült ki a templom nyugati fele: a templomhajót és a tornyot ekkor kötötték össze és a torony két oldalán egyemeletes kápolnákat létesítettek.⁶⁷ A király halála után (1437) a Szent Márton templom építése ismét bécsi befolyás alá került, amely az egész kései középkor folyamán megmaradt.⁶⁸ E korszak Puchspaum mesterrel vette kezdetét.

5. Hanns Puchspaum és műhelye

5.1. Puchspaum bécsi és pozsonyi megbízói

A Szent Márton-dómhoz a legjelentősebb bécsi hozzájárulást Hanns Puchspaum dómépítész és a befolyása alatt álló mesteremberek adták. Puchspaum legfontosabb megbízója III. Frigyes császár volt (1440–1493), aki a Stephansdom építését fontos ügyként kezelte, habár magához a városhoz nem fűzte különösebben jó viszony. III. Frigyes érdeme, hogy sikerült az osztrák hercegek régi kívánságát, Bécs püspöki székhelyé tételét keresztülvinnie (1469).⁶⁹ A császár 1450-ben az északi torony építéséhez is lerakta az alapkövet, amelynek a mai napig fennmaradt tervei Puchspaumtól származnak.⁷⁰ A polgári megbízók az új hosszházban található (pillérekben található) baldachinszobrokra és oltárookra tett alapítványokkal voltak jelen.⁷¹ Utóbbiak közül a hosszházfalak mentén található, Puchspaum által tervezett baldachinoltárokat kell kiemelni: a Puchheimbaldachin, melyet Elsbeth von Puchheim adományozott (1434) és a Füchselbaldachin, mely Agnes Füchsel alapítványtetele volt (1448).⁷²

Pozsonyban a székesegyház hosszházának boltozásával kapcsolatban merül fel Puchspaum személye. E feladat az 1430-as években vált időszerűvé és az évtized második felében megszorodtak a kivitelezésre szánt végrendeleti adományozások. Ezekkel az alapítványokkal a polgárok az üdvösségüket akarták biztosítani, a társadalmi helyzetüket demonstrálni és egyúttal az utókor számára önmaguknak emléket állítani.⁷³

A templomépítést anyagilag támogató polgárok személyét illetően egyértelműen bizonyítható, hogy a XV. században kapcsolatok álltak fenn Bécs és Pozsony között. 1444-ben egy bizonyos Peter Grünpekch nevű bécsi polgár panaszt tett a pozsonyi városvezetésnél, mert a dómépítéshez kölcsönadott pénzzel még tartoztak neki és kérte a visszafizetését.⁷⁴ Tizenhárom évvel később utóda Hanns Altpekch elismerte, hogy megkapta az összeget – a pénzt épületfa vásárlására használták.⁷⁵ Tehát a bécsiek hitelezőként is részt vettek a pozsonyi dóm építésének finanszírozásában.

5.2. Építészeti párhuzamok

5.2.1. A Stephansdom hosszházboltozatai

A bécsi székesegyház tartófalainak építését a XIV. század közepén megkezdték, de csak 1440-re lettek készen.⁷⁶ Ezt az évet tartják számon Puchspaum dómbeli tevékenységének kezdődatumaként; 1446-ban indította meg a hosszház beboltozásának munkálatait, amely során az előzőleg említett lépcsőzetes keresztmetszeti megoldást alkalmazta, és az így tagolt hajókat háló- és csillagboltozatokkal látta el.⁷⁷ Utób-

biakkal az építőmester a tér folytonosságát hangsúlyozta, egymásba folyó boltozati szakaszokkal.⁷⁸ Puchspaum valószínűleg nem élhette meg a boltozatok befejezését: 1454 körül halhatott meg; a boltozati felületek meszelése csak 1459-ben következett be.⁷⁹

5.2.2. A Szent Márton-dóm hajójának boltozatai

A pozsonyi főtemplom hosszházboltozatairól egy a bécsi építőcéhnél fennmaradt rajz alapján feltételezhető, hogy szintén Puchspaum tervezte őket – mindenesetre a rajzai és a pozsonyi boltozatok között közvetlen kapcsolat áll fenn.⁸⁰ A tervek megvalósítását neki alárendelt helyi kőművesek kivitelezték 1443 és 1448 között; a boltozati bordákon található kőművesjelek alapján megállapítható, hogy kb. 40 ember végezhette el ezeket a munkákat.⁸¹ Puchspaum megbízottja egy bizonyos Hanreich mester volt, aki Jaroslav Bureš szerint egy Heinrich Stengel nevű pozsonyi polgárral azonos, akit már 1439-ben mint a dóm kőműveseként említenek a források.⁸²

A bécsi építőmesterek újból megerősödött dominanciája a hosszházi boltozatok bordatípusain is tetten érhető.⁸³ A boltozatokat itt – ellentétben a Stephansdom hosszházával – a csarnoktemplom-elv alapján építették, de szerkezetüket tekintve mindkét helyen hálóboltozatok formájában valósultak meg (Pozsonyban is hajlított bordákkal), amelyek térösszekötő hatásúak.⁸⁴ A Szent Márton-székesegyház felszentelése 1452-ben történt, tehát a hajóboltozatai nagyjából egyidősek a bécsi dóméval.⁸⁵

6. Laurenz Spenning

6.1. Laurenz Spenning pozsonyi megbízói: Schomberg György prépost szerepe

A pozsonyi dóm hosszházának befejezése idején, az 1440-es évek végén felmerült egy új, tágasabb oltár rész megvalósításának igénye, amely elég helyet biztosított a kanonokoknak és a város vezető rétegének.⁸⁶ 1458-ban, amikor megindultak az új szentély építési munkálatai, a pozsonyiak kapcsolatba léptek Puchspaum utódjával, Laurenz Spenninggel, hogy megbízzák őt az épületrész megtervezésével.⁸⁷ A pozsonyi megbízók nagy súlyt fektettek rá, hogy a munkák kivitelezésére egy olyan mestert nevezzenek ki, akiért a hírneves bécsi építőcéh garanciát tudott vállalni.⁸⁸ Spenning nem volt hajlandó felelősséget vállalni egy Albrecht Wurm nevű helyi pallérért, hanem a rákövetkező évben egy addig ismeretlen bécsi mestert küldött Pozsonyba egy csoport kőművessel együtt.⁸⁹

Spenning megbízása kapcsán a dóm prépostja Schomberg György (†1486) minden bizonnyal vezető szerepet játszott; valószínűleg ő lehetett az újjáépítés szellemi atyja és kezdeményezője is.⁹⁰ Schomberg mint hosszú ideig szolgáló prépost és a Mátyás király alapította első pozsonyi egyetem, az ún. Academia Istropolitana alkancellárja (1467), Magyarország vezető értelmiségéhez tartozott.⁹¹ Az igényes szentélyprojekt számára nem csupán a városi vezetőket és a nemeseket, hanem magát az uralkodót is sikerült megnyernie.⁹² Több alkalommal Bécsbe utazott, hogy a tervek keletkezését saját szemmel is láthassa, és ennek során a saját koncepcióit is érvényre juttassa.⁹³ Schomberg szoros kapcsolata Bécshez a Szent Anna-kápolnában felállított síremléke alapján is kikövetkeztethető: Még a prépost életében, 1470-ben készítették, és Schomberg csúcsíves fülkében álló alakja a valósághoz közeli ábrázolásmódjával Nicolaes Gerhaert van Leyden szobrász körére vall, aki 1467 óta III. Frigyes bécsi síremlékén dolgozott.⁹⁴

4. kép: Szent Márton székesegyház, szentély, Pozsony, 15. század.
Fotó: Schmidt Péter

6.2. A Szent Márton-székesegyház szentélye és a Szent Anna-kápolna

A szentély építési munkálatai több mint három és fél évtizedig tartottak, 1461-től 1497-ig.⁹⁵ Ennek során egy hosszú és erősen vertikális, egyhajós, kápolnaszerű teret hoztak létre, amely inkább a megbízók konzervatív ízlését tükrözi (4. kép).⁹⁶ Az építész mégis el tudott helyezni az épületen néhány korszerű elemet, mint például a külső támpillérek prizmaszerűen kicsúcsosodó középső részét, vagy belül a szentélyzáródás kétlépcsős tagolását palkaköteglábazatait, amelyek függőlegesen és csavartan hornyoltak.⁹⁷ A szentély hálóboltozata egyértelműen Bécs felé mutat: szerkezete a bécsi építőcéh rajzait tükrözi.⁹⁸

A hálóboltozat metszési pontjait az építetők címerai díszítik: közöttük van a királyé, a királynéé és az 1476-os évszám, amely a épületszerkezet befejezését jelezheti. Ezt követik azon országok címerai, amelyeket Mátyás király birtokolt, vagy amelyekre csupán igényt tartott, valamint a konventé (utóbbin az 1487-es évszám szerepel, amelyet szintén az építkezés befejező dátumaként értelmeznek), végül a gazdag mágnáscsaládoké.⁹⁹ A címerek programja világos: király és alapító társai politikai és államalkotó szövetségét demonstrálja.¹⁰⁰

Egy további fontos emléke a bécsi kapcsolatoknak az iparművészet területéről származik: a templom szentélyében 1790-ig állt az a gótikus szentségtartó, amelynek fennmaradt kovácsoltvas ajtaja. Utóbbi az épületrész létesítésének idejéből, az 1460-as évekből származik; rajta német nyelvű „Sigismund Fischer, bécsi lakatos” felirat, valamint négy címer található (ezek közül kettő Magyarorszáé, a kettő másik pedig Luxemburgi Zsigmondé és Pozsony városé).¹⁰¹

Röviden a Szent Anna-kápolna keletkezésére is kitérek, mivel időben és stílusban közvetlenül a szentély után következik. A XV. század utolsó negyedében jött létre ez a hosszáz északi oldalához illesztett toldalék; építésének előrehaladtáról ko-

rabeli feljegyzések nem maradtak fenn.¹⁰² A boltozati zárókövek és a konzolok eredeti festése sajnos már nincsen meg, de a hagyomány szerint a kápolnát egy befolyásos patríciuscsalád, a Meixnerek alapították.¹⁰³ Bécs város tanácsosi és tisztségviselői listáin 1505 és 1519 között találtam egy Andre Meichsner nevű személyt (†1519), aki pozsonyi származású volt.¹⁰⁴ Ez tovább valószínűsíti a két város templomépítető polgárai között fennállt szoros kapcsolatot.

7. Anton Pilgram mester bécsi építőcéhének befolyása a Szent Márton-székesegyház művészetére

A pozsonyi főtemplom 1500 körül készen állt, és hozzáépült bővítményeként a déli előcsarnok. E két hosszáz támpillér közé beillesztett kis építmény 1510 körül létesült, és a stílusbeli és formabeli hasonlóságok miatt a híres bécsi dóm-építőmesternek, Anton Pilgramnak (†1515) tulajdonítják.¹⁰⁵ A mester dekoratív-játékos, egyéni megformálási módja a Stephansdomban az általa készített orgonálábazaton tanulmányozható; a szerkesztését tekintve nagyon hasonló szószék azonban az újabb kutatások szerint nem tőle származik.¹⁰⁶

A pozsonyi előcsarnok boltozatán is kifejezésre jutott Pilgram kísérletező kedve: a párhuzamosan futó bordák kereszteződése által egy rombuszszerű alakzatot hozott létre, amelyhez még négy lerövidített kettős borda társul.¹⁰⁷ Ez a szerkesztés egy tektonikailag labilis összbenyomást eredményez. A sarokkonzolok is egyértelműen Bécsre utalnak: az egymásra helyezett, egymást keresztező plasztikus kialakítású csillag, három-, négy- és ötszög alakzatokból álló konzolok a Stephansdom orgonálábazat konzolára, valamint a szószéklábazatra emlékeztetnek.¹⁰⁸ A déli előcsarnok külső megjelenése is a bécsi építőcéh 1510 körüli művészetét tükrözi: a későgótikus díszítés már reneszánsz elemekkel vegyül.¹⁰⁹

Összegzés

A Bécs és Pozsony között a középkorban fennállott kapcsolatokat, melyekre a két város székesegyházának összehasonlításával kívántam rávilágítani, a XIII–XIV. századra vonatkozóan mindössze stílusbeli párhuzamok alapján lehet felvázolni. Ennek oka, hogy a korabeli okiratokban még túl kevés (és pontatlan) név szerinti említés fordul elő, amelyre építeni lehetne. Csupán a XV. század elejétől lehet konkrét személyeket kimutatni – kezdetben kizárólag a bécsi építőmesterek köréből, akiknek a rajzai fennmaradtak (Puchspaum), vagy akikkel a pozsonyiak levélváltásban álltak (Spennung). Egyes művészettörténészek Bécs és Pozsony XV. századi kapcsolatát fő- és mellékműhely interakciójaként is értelmezik.¹¹⁰

A bécsi Szent István és a pozsonyi Szent Márton-dóm építéstörténeti áttekintése azt mutatja, hogy a megbízók között különleges szerepet töltött be Schomberg György, akinek Bécsben tett látogatásairól konkrét értesüléseink vannak. A polgári adományozók ottani kapcsolatairól a meglévő névanyag alapján sokszor mindössze feltevésekbe bocsátkozhatunk. Ugyanakkor nyilvánvaló, hogy a pozsonyi elitet számos ismeretség fűzte a szomszédos Bécshez szerteágazó kereskedelmi kapcsolatai révén, melyek az építkezésekre is hatással voltak. A témát érintő eddigi kutatásokhoz képest újdonságot jelent a pozsonyi dóm Szent Anna-kápolnáját építtető megbízók bécsi vonatkozásainak feltérképezése.

Jegyzetek

- 1 A középkor záródátumaként itt az 1526-os év értendő. Emellett két érv szól: a magyar történettudomány is ekkorra teszi a középkori Magyar Királyság végét és Po-

- zsony városa ennek határain belül feküdt. Másrészt azért is kézenfekvő ezt a dátumot választani, mert a XVI. század eleji későgótikus építési fázis stílusbeli és művészeti folytonossága is ezt indokolja.
- 2 ŽÁRY, Juraj: *Der Martinsdom in Bratislava*. Bratislava, Tatran, 1990. 43.
 - 3 DONIN, Richard Kurt: *Der Wiener Stephansdom und seine Geschichte*. 2. kiad. Wien, Schroll, 1952. 10–11; GRUBER, Reinhard H.: *Die Domkirche Sankt Stephan zu Wien*. Wien, Kirchenmeisteramt der Domkirche St. Stephan, 1998. 4–6.
 - 4 GRUBER, 1998. 6; DONIN, 1952. 17, 24.
 - 5 DONIN, 1952. 11–12, 24.
 - 6 DONIN, 1952. 17–19, 22; GRUBER, 1998. 7.
 - 7 DONIN, 1952. 12, 31.
 - 8 ŽÁRY, 1990. 6, 12.
 - 9 ŽÁRY, 1990. 9.
 - 10 FRANZ, Anton Richard: *Pressburg*. Berlin/Stuttgart, Verlag Grenze und Ausland, 1935. 39; HOLUBANSKA, Stella – GULDANOVÁ, Zuzanna – HYKISCH, Anton: *Bratislava – Pressburg: Stadt an der Donau. Ein illustriertes Reisehandbuch*. Bremen, Edition Temmen, 1991. 14; SLOBODA, Martin: *Bratislava. Képes útikalauz – magyarul*. Bratislava, MS AGENCY s.r.o, 2003. 18; SZŐNYI Ottó: *Régi magyar templomok*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága és a Magyar Könyvbarátok, [1934]. 195; ŽÁRY, 1990. 9, 13.
 - 11 ŽÁRY, 1990. 7–9.
 - 12 ŽÁRY, 1990. 21. A 2003 júniusában tett látogatásom alkalmával a Szent Márton székesegyház hosszúháza jelentős ásatások helyszíne volt. E munkálatok során kiderült, hogy a megtalált falmaradványok alapján a korai, 1273 előtti templomnak összesen három építési fázisát lehet elkülöníteni, melyek a XII–XIII. századra datálhatók, továbbá hogy az épület már a XIII. század végén is háromhajós elrendezést mutatott. A kutatások eredményeiről ld. bővebben: ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana: *Dóm Sv. Martina v Bratislave. Archeologický výskum 2002–2003*. Bratislava, Elán, 2004. 39–41.
 - 13 ŽÁRY, 1990. 21–22, 25; SZŐNYI, [1934]. 195.
 - 14 ŽÁRY, 1990. 7–10.
 - 15 FRANZ, 1935. 11, 40; ŽÁRY, 1990. 14.
 - 16 ŽÁRY, 1990. 15; HOLUBANSKA, 1991. 15; SLOBODA, 2003. 7.
 - 17 GRUBER, 1998. 6; DONIN, 1952. 10.
 - 18 ŽÁRY, 1990. 10; FRANZ, 1935. 25, 39–40.
 - 19 DONIN, 1952. 61; ZYKAN, Marlene: *Der Stephansdom*. Wien/Hamburg, Zsolnay, 1981. 101–102; ŽÁRY, 1990. 65.
 - 20 ZYKAN, 1981. 45–46; ŽÁRY, 1990. 71–72; FEUCHTMÜLLER, Rupert: *Der Wiener Stephansdom*. Wien, Wiener Dom-Verlag, 1978. 76.
 - 21 ZÖLLNER, Erich: *Geschichte Österreichs. Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. 8. kiad. Wien/München, Verlag für Geschichte und Politik, 1990. 101.
 - 22 ZYKAN, 1981. 44.
 - 23 ZYKAN, 1981. 44–45.
 - 24 DONIN, 1952. 13, 31–32; ZYKAN, 1981. 44; CSER-PALKOVITS István: *A bécsi Szent István-dóm és magyar emlékei*. Bécs, Sankt Stephan-Verein, 1984. 7.
 - 25 ZYKAN, 1981. 45; FEUCHTMÜLLER, 1978. 183–184.
 - 26 ZYKAN, 1981. 45.
 - 27 GRUBER, 1998. 10, 22; DONIN, 1952. 13; ZYKAN, 1981. 70; FEUCHTMÜLLER, 1978. 111, 169.
 - 28 ZYKAN, 1981. 70.
 - 29 DONIN, 1952. 13; ZYKAN, 1981. 89.
 - 30 DONIN, 1952. 13; ZYKAN, 1981. 88.
 - 31 ŽÁRY, 1990. 15; HOLUBANSKA, 1991. 15; SLOBODA, 2003. 7.
 - 32 ŽÁRY, 1990. 15; HOLUBANSKA, 1991. 15.
 - 33 Ld. ugyanott.
 - 34 ŽÁRY, 1990. 26.
 - 35 ŽÁRY, 1990. 26–27; MAROSI Ernő: *Stílusrétegek*. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 85–170. 158.
 - 36 ŽÁRY, 1990. 27–28.
 - 37 ŽÁRY, 1990. 28; SURÁNYI Bálint: *Pozsonyi bíródinasztiák a XIII–XIV. században*. In: *Levéltári Közlemények*, 35. évf. (1964) 2. sz. 173–186. 176.
 - 38 ŽÁRY, 1990. 28, 31–35; SLOBODA, 2003. 18.
 - 39 ŽÁRY, 1990. 35.
 - 40 ŽÁRY, 1990. 35; SURÁNYI, 1964. 173.
 - 41 HOLUBANSKA, 1991. 17.
 - 42 Ld. ugyanott.
 - 43 ŽÁRY, 1990. 35, 38–39.
 - 44 LÖVEI Pál: *Romanika és Gótika*. In: *Magyarország építészeteinek története*. Szerk. SISA József – WIEBENSON, Dora. Budapest, Vince Kiadó, 1998. 21–62, 56; ŽÁRY, 1990. 39.
 - 45 FEUCHTMÜLLER, 1978. 76; DONIN, 1952. 31; ZYKAN, 1981. 44.
 - 46 DONIN, 1952. 31–34.
 - 47 GRUBER, 1998. 10; DONIN, 1952. 31; ZYKAN, 1981. 44.
 - 48 ŽÁRY, 1990. 39.
 - 49 ŽÁRY, 1990. 39.
 - 50 ŽÁRY, 1990. 43; FEUCHTMÜLLER, 1978. 183; GRUBER, 1998. 11; GRIMSCHITZ, Bruno: *Hanns Puchspaum*. Wien, Kunstverlag Wolfrum, 1947. 25; MAROSI Ernő: *Gótika*. In: *A művészet története Magyarországon*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 52–147. 64.
 - 51 ŽÁRY, 1990. 43; DONIN, 1952. 39.
 - 52 ŽÁRY, 1990. 43; DONIN, 1952. 58, 137; GRIMSCHITZ, 1947. 21; ZYKAN, 1981. 77–78.
 - 53 DONIN, 1952. 39–41.
 - 54 ŽÁRY, 1990. 43; LÖVEI, 1998. 56.
 - 55 MAROSI Ernő: *Építészeti központok és helyi iskolák 1400 körül*. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 514–563, 519; ŽÁRY, 1990. 40; BUREŠ, Jaroslav: *Die Meister des Pressburger Doms*. In: *Acta Historiae Artium*, XVIII. évf. (1972) 85–105. 88, 90; DONIN, 1952. 49.
 - 56 Elsősorban a Stephansturm sarkain található támpillérek elrendezése szolgálhatott párhuzamként. Ezek Pozsonyban természetesen jóval egyszerűbb kivitelben valósultak meg. ŽÁRY, 1990. 45.
 - 57 MAROSI, *Építészeti központok*, 1987. 519; BUREŠ, 1972. 89; ŽÁRY, 1990. 45.
 - 58 ŽÁRY, 1990. 45–46; BUREŠ, 1972. 90; MAROSI, 1983. 99.
 - 59 MAROSI, 1983. 99; MAROSI, *Építészeti központok*, 1987. 519.
 - 60 MAROSI Ernő: *Bécsi páholykapcsolatok a század közepének építészetében*. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 663–671. 663–664; BUREŠ, 1972. 87.
 - 61 ŽÁRY, 1990. 39–40, 49.
 - 62 ŽÁRY, 1990. 39–40, 53; HOLUBANSKA, 1991. 16–17; FRANZ, 1935. 12; SLOBODA, 2003. 8.
 - 63 ŽÁRY, 1990. 39.
 - 64 MAROSI, 1983. 99; ŽÁRY, 1990. 49–53; HOLUBANSKA, 1991. 79; BUREŠ, 1972. 91.
 - 65 ŽÁRY, 1990. 53.
 - 66 HOLUBANSKA, 1991. 17; SLOBODA, 2003. 7.

- 67 ŽÁRY, 1990. 40–41.
 68 ŽÁRY, 1990. 53, 56, 70; LÖVEI, 1998. 57.
 69 ZYKAN, 1981. 105; DONIN, 1952. 12; FEUCHTMÜLLER, 1978. 209–210; MAROSI, 1983. 64.
 70 ZYKAN, 1981. 103; GRIMSCHITZ, 1947. 11, 21–22, 42–46; DONIN, 1952. 65.
 71 FEUCHTMÜLLER, 1978. 173; GRIMSCHITZ, 1947. 15–16, 20.
 72 FEUCHTMÜLLER, 1978. 174.
 73 ŽÁRY, 1990. 65; MAROSI, *Stílusrétegek*, 1987. 158.
 74 A pénzt kölcsönző bécsi polgár neve az eredeti szövegben így szerepel: „Peter Grünpekch, flöczer Burger czu Wienn.” ORTVAY, Theodor: *Geschichte der Stadt Pressburg*. 2. kötet. Pressburg [Pozsony], Stampfel in Komm, 1895. 247.
 75 ORTVAY, 1895. 247.
 76 GRUBER, 1998. 10–11.
 77 DONIN, 1952. 54, 61–62; GRUBER, 1998. 11; ZYKAN, 1981. 102; GRIMSCHITZ, 1947. 6–7, 17–18; FEUCHTMÜLLER, 1978. 171–172.
 78 FEUCHTMÜLLER, 1978. 172–173.
 79 ZYKAN, 1981. 107; GRIMSCHITZ, 1947. 9, 18; FEUCHTMÜLLER, 1978. 176.
 80 A Szent Márton dóm hosszházi boltozatainak rajza ma a Bécsi Képzőművészeti Akadémián található (ltsz. 169.25). MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 664–665. V.ö.: ŽÁRY, 1972. 86; LÖVEI, 1998. 57; ŽÁRY, 1990. 70; MAROSI, 1983. 120.
 81 ŽÁRY, 1990. 65, 70.
 82 BUREŠ, 1972. 85–105. V.ö.: ŽÁRY, 1990. 70; MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 663; HOLUBANSKA, 1991. 79.
 83 ŽÁRY, 1990. 70.
 84 ŽÁRY, 1990. 65–66; DONIN, 1952. 60–61; MAROSI, 1983. 120; ZYKAN, 1981. 106. PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1515*. Budapest, Balassi Kiadó, 2005. 91.
 85 ŽÁRY, 1990. 65; MAROSI, 1983. 120; MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 665.
 86 ŽÁRY, 1990. 70.
 87 Neve „Spenyng” alakban is előfordul. MAROSI, 1983. 120; ŽÁRY, 1990. 70; LÖVEI, 1998. 57; ZYKAN, 1981. 107.
 88 MAROSI, *Stílusrétegek*, 1987. 158; MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 665.
 89 Megemlítendő, hogy Albert Wurm korábban valószínűleg szintén tagja volt a bécsi építőcéhnek, még pedig a Szent István székesegyház kőfaragójaként. BUREŠ, 1972. 86; MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 665. V.ö.: MAROSI, 1983. 120; ŽÁRY, 1990. 70–71; BUREŠ, 1972. 85–86.
 90 BUREŠ, 1972. 86; ŽÁRY, 1990. 71, 93; MAROSI, 1983. 120–121.
 91 ŽÁRY, 1990. 71; HOLUBANSKA, 1991, 79; MAROSI, 1983. 120–121.
 92 ŽÁRY, 1990. 71.
 93 ŽÁRY, 1990. 71; MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 665.
 94 ŽÁRY, 1990. 93; FRANZ, 1935, 69; HOLUBANSKA, 1991. 79; MAROSI, 1983. 121; SZÖNYI, [1934]. 195; GRUBER, 1998, 54.
 95 ŽÁRY, 1990. 86; LÖVEI, 1998. 57.
 96 ŽÁRY, 1990. 71.
 97 ŽÁRY, 1990. 71–72; MAROSI, 1983, 120.
 98 MAROSI, *Bécsi páholykapcsolatok*, 1987. 667.
 99 ŽÁRY, 1990. 72; FRANZ, 1935. 41; LÖVEI, 1998. 57; SZÖNYI, [1934]. 195.
 100 ŽÁRY, 1990. 73.
 101 ORTVAY, 1895. 261; ŽÁRY, 1990. 128, 144; LOVAG Zsuzsa: *Fémművesség*. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1987. 251–261. 260.
 102 ŽÁRY, 1990. 75.
 103 Ld. ugyanott.
 104 PERGER, Richard: *Die Wiener Ratsbürger 1396–1526. Ein Handbuch*. Wien, Deuticke, 1988. 223; FEUCHTMÜLLER, 1978. 305.
 105 ŽÁRY, 1990. 75–76; HOLUBANSKA, 1991. 79; MAROSI, 1983. 134.
 106 ZYKAN, 1981. 148–149; GRUBER, 1998, 41, 50; DONIN, 1952. 76–77; FEUCHTMÜLLER, 1978. 237–242.
 107 ŽÁRY, 1990. 76.
 108 Ld. ugyanott.
 109 MAROSI, 1983. 134; FEUERNÉ TÓTH Rózsa: *A korai reneszánsz*. In: *A művészet története Magyarországon*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 1983. 148–181. 181; ŽÁRY, 1990. 76; SZÖNYI, [1934]. 195.
 110 BUREŠ, 1972, 88.

Baugeschichtlicher Vergleich zwischen St. Stephan in Wien und St. Martin in Pressburg

In dieser Arbeit werden die Beziehungen zwischen Wien und Pressburg/Bratislava im Mittelalter (bis 1526) anhand ihrer Hauptkirchen auf gesellschaftlicher, wirtschaftlicher und in erster Linie auf bauhistorischer Ebene präsentiert. Für das 13–14. Jahrhundert lassen sich diese zunächst nur durch stilistische Parallelen rekonstruieren, da es in dieser Zeit noch zu wenige und ungenaue Namensnennungen in den Urkunden gibt, die für diese Untersuchung in Frage kämen. Erst mit dem frühen 15. Jahrhundert werden konkrete Personen fassbar, und zwar anfänglich aus dem Kreis der Wiener Dombauhütte. Es ist nachweisbar, dass die Dombaumeister von Wien mit den Pressburgern in Kontakt standen: Eine Gewölbebezeichnung Hanns Puchspaums lässt sich direkt mit der späteren ungarischen Krönungskirche in Verbindung bringen, und Laurenz Spennings Pressburger Briefwechsel ist auch erhalten. Manche Forscher interpretieren die Beziehung zwischen Wien und Pressburg im 15. Jahrhundert sogar als eine Interaktion zwischen Haupt- und Nebenhütte. Für die Spätzeit am Anfang des 16. Jahrhunderts lässt sich der recht individuelle Stil Anton Pilgrams am Dom von Pressburg nachvollziehen.

Bei den Pressburger Auftraggebern nimmt Propst Georg Schomberg eine besondere Rolle ein, da wir über seine Besuche in Wien konkret unterrichtet sind. Über die Kontakte der bürgerlichen Stifter zur Kaiserstadt kann man aufgrund der vorhandenen Namen vielfach eher nur Vermutungen aufstellen. Es liegt jedoch nahe, dass die Pressburger Oberschicht aufgrund ihrer weit verzweigten Handelsbeziehungen über viele Bekanntschaften zum benachbarten Wien verfügte und dass diese auch auf die Bautätigkeiten einen Einfluss ausübten. Im Vergleich zum bisherigen Forschungsstand stellen die Wien-Bezüge der Auftraggeber der St. Annenkapelle des Pressburger Domes eine Neuigkeit dar.